

Lidia PRISAC

ÎNVĂȚĂMÂNTUL MINORITĂȚILOR NAȚIONALE PRIN PRISMA COMUNITĂȚII ARMENE (DE LA BASARABIA ȚARISTĂ LA BASARABIA ROMÂNEASCĂ)

NATIONAL MINORITIES' EDUCATION THROUGH THE AGENCY OF THE ARMENIAN COMMUNITY (FROM THE TSARIST BESSARABIA TO ROMANIAN BESSARABIA)

***Abstract:** The changes that occurred in the spiritual life of Bessarabia after the reunion with Romania present particular interest because of the Romanian state efforts to satisfy the cultural demands of ethnic groups, whose number had increased substantially since 1918, from 8% to almost 30% in Greater Romania. The cultural claims were shown to be more substantial in minority education field. All legislation relating to education in Bessarabia was fully consistent with the provisions of the Treaty for the minorities' protection; that meant to assure of all ethnic groups equal opportunity rights. Evidences are the constitutional provisions from 1923 and the Education Laws from 1924, 1925 and 1928. Through those laws national minority communities had the opportunity to open their own schools with teaching in their mother tongue.*

Although the literature from the Republic of Moldova records a satisfactory number of works devoted to the education study in the interwar period, we find that the issues, especially those regarding the minorities' education, are irrelevant. Given these realities, we proposed to review the training of Armenians people in the Prut-Dniester space; although insignificant in terms of the number, there were however maternal language schools, schools of which they were deprived in the Tsarist period, and later, during the Soviet era, when this kind of schools have been dismantled.

Schimbările care au intervenit în viața spirituală a Basarabiei după reunirea cu România prezintă un interes deosebit, reieșind din eforturile statului român întregit de a satisface revendicările culturale ale grupurilor etnice, al căror număr a sporit substanțial după 1918, de la 8% din populația Vechiului Regat la aproape 30% din populația Noii Români¹. Revendicările culturale s-au dovedit a fi mai substanțiale în domeniul învățământului minorităților.

¹ *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, București, Institutul Central de Statistică, 1939, pp. 58-61.

Cu toate că literatura din Republica Moldova înregistrează un număr satisfăcător de lucrări consacrate studierii învățământului interbelic², constatăm că aspectele, în special cu referire la învățământul minorităților, sunt infime³. Ținând cont de aceste realități, ne-am propus o trecere în revistă a situației învățământului caracteristic armenilor din spațiul pruto-nistrean, temă eclipsată în literatura de specialitate. Subiectul pus în discuție în acest studiu cuprinde perioada 1812-1928 – de la anexarea Basarabiei la Imperiul țarist până la ultima reformă din învățământul interbelic.

Cercetările istoriografice permit să constatăm că investigațiile istorice, mai vechi sau de ultimă oră referitoare la istoria Basarabiei, nu ne oferă prea multe preocupări în tematica armenilor și, mai ales, a instruirii acestora, cu toate că anume acestui grup etnic, deși neînsemnat numeric⁴, i-a revenit un loc important în constituirea burgheziei comerciale din Basarabia⁵.

Istoria armenilor dintre Prut și Nistru este strâns legată de evoluția Basarabiei, aflată timp de 105 ani (1812-1917) sub ocupație țaristă. În acest interval temporal, armenii și-au pus o amprentă inconfundabilă asupra ritmurilor dezvoltării socioeconomice a Basarabiei în componența Imperiului Rus. Majoritatea negustorilor armeni s-au stabilit în regiune îndeosebi după anexarea Basarabiei la Rusia, fiind atrași de privilegiile comerciale acordate negustorilor de autoritățile țariste.⁶

Comunitatea armeană din Basarabia a reprezentat un element de civilizație și progres, deși evoluția sa în plan statistic a înregistrat variabile insignifiante. Conform primului recensământ oficial al populației din Imperiul Rus, efectuat la 28 ianuarie 1897, numărul armenilor din totalul populației Basarabiei constituia 0,1%.⁷

² Natalia Mafteuță, *Integrarea învățământului din Basarabia în cadrul sistemului de învățământ românesc*, în „Destin românesc. Revista de istorie și cultură”, Chișinău-București, 2004, nr. 3-4, pp. 116-133; *Idem*, *Învățământul primar din Basarabia la etapa inițială de integrare în sistemul de învățământ românesc (1917-1924)*, în „Cugetul”, 2004, nr. 1, pp. 19-26; *Idem*, *Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar din 26 iulie 1924 și rezultatele aplicării ei în Basarabia*, în *Consolidarea și dezvoltarea statului de drept în contextul integrării europene: Materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători*, ediția a V-a, 31 martie 2011, Chișinău, 2011, pp. 89-104; *Idem*, *Statutul social al cadrelor didactice în perioada interbelică*, în *Buletin științific al tinerilor istorici. Materialele conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători 2012*, Serie nouă, Vol. 1 (6), Chișinău, 2013, pp. 200-204; Gheorghe Palade, *Aspecte privind naționalizarea învățământului în Basarabia după Unirea de la 1918*, în „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe socioumanistice”, vol. III, Chișinău, 2005, pp. 11-18; В. Буренкова, *Дошкольное воспитание в Бессарабии до 1940 года/ Педагогический вестник*, 25 июня 2009, с. 6; Maria Tetiuhin, *Învățământul din Basarabia în anii 1918-1940*, în „Literatura și Arta”, 12 august 2010, p. 7; Vasile Lemne, *Reformele școlare în Basarabia după anul 1918 până în anul 1989*, în „Învățătorul modern”, 2011, nr. 3, pp. 21-23.

³ Oleg Bercu, *Învățământul în mediul populației găgăuze din Basarabia (1918-1940)/ Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice*, vol. VI, Chișinău, 2006, p. 70-73; Valentina Chirtoagă, *Învățământul în localitățile populate de germani din Basarabia interbelică/ Revista de etnologie și culturologie*, vol. XI-XII, Chișinău, 2012, p. 35-37; Алла Скворцова, *Русские Бессарабии: опыт жизни в диаспоре (1918-1940 гг.)*, Chișinău, Понтос, 2002.

⁴ Lidia Prisac, *Evoluția demografică a comunității armenice în spațiul actual al Republicii Moldova*, în *Buletin științific al tinerilor istorici. Materialele conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători 2012. Serie nouă. Vol. 1 (6)*, Chișinău, 2013, pp. 338-346.

⁵ Valentin Tomuleț, *Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angroșiști armeni și greci (1812-1868) în Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812-1868): Studii*, Chișinău, Cardidact, 2012, pp. 290-317.

⁶ *Idem*, *Noi opinii privind dezvoltarea comerțului Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Basarabia în sistemul economic...*, pp. 165-166.

⁷ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905, с. 2-3.

Structura etnică a populației Basarabiei conform recensământului din 1897⁸

	Populația totală		Populația urbană		Populația rurală	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
TOTAL	1.935.412	100	293.332	100	1.642.080	100
Moldoveni/Români	920 919	47,6	41 549	14,1	879 370	53,5
Ucraineni	379 698	19,6	46 214	15,7	333 484	20,3
Evrei	228 168	11,8	109 065	37,2	119 103	7,2
Ruși	155 774	8,0	71 621	24,4	84 153	5,1
Bulgari	103 225	5,3	11 571	3,9	91 354	5,6
Germani	60 206	3,1	2 100	0,7	58 106	3,5
Găgăuzi/turci	55 790	2,9	342	0,1	55 448	3,4
Polonezi	11 696	0,6	6 154	2,1	5 542	0,3
Țigani	8 636	0,4	446	0,1	8 190	0,5
Greci	2 737	0,1	1 435	0,5	1 302	0,1
Belaruși	2 471	0,1	342	0,1	2 129	0,1
Armeni	2 080	0,1	1 293	0,4	787	0,05
Alte etnii	4 012	0,2	1 200	0,4	2 812	0,2

Sursa: *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905 с. XXI, 3, 70-73.

Ținând cont de specificul îndeletnicirilor, armenii au populat în cea mai mare parte orașele Basarabiei, a căror populație reprezenta un vădit mozaic etnic. Drept consecință a politicii țariste, populația urbană a devenit și mai eterogenă, iar spre sfârșitul secolului al XIX-lea, orașele Basarabiei erau dominate de vorbitorii limbii idiș (37,1%) și ai limbii ruse (24,4%).⁹ Potrivit indicilor aceluiași recensământ, populația urbană a Basarabiei constituia 293.332 de locuitori. În anii 1850-1913, populația orașelor Basarabiei a crescut cu 216.081 de locuitori, ceea ce reprezintă un spor numeric real de 144,9%.¹⁰ Chișinăul, în calitate de reședință a Basarabiei, deținea, între 1850 și 1913, o superioritate numerică în raport cu celelalte orașe ale guberniei. La 1850, în Chișinău locuia un sfert din populația urbană a Basarabiei, la 1897 – o proporție și mai mare, de 35,9%, iar la 1913 – 32%.¹¹ Chiar și în 1930 minoritățile naționale alcătuiau împreună majoritatea populației urbane a Basarabiei. De exemplu, din totalul armenilor de 1.509 pe Basarabia (din 15.544 din total pe România), 1.180 erau localizați în mediul urban.¹² Dintre aceștia, cei mai mulți erau atestați în

⁸ Organizatorii recensământului au stabilit drept criteriu de determinare a etniei doar limba maternă, fără a lua în calcul și apartenența etnică. Acest criteriu a permis oficialităților să denatureze datele statistice, astfel sporind artificial numărul rușilor, mai exact al vorbitorilor de limbă rusă. Vezi: Dinu Poștarencu, *Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918*, Teză de doctorat în științe istorice, Chișinău, 2010, p. 104.

⁹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, București, Humanitas, 1998, p. 112.

¹⁰ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 93.

¹¹ *Ibidem*, p. 68.

¹² *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938, pp. XXIV, XXVIII, XXXVII.

municipiile: Chișinău – 499, Cetatea Albă – 366, Bălți – 158 și orașele: Tighina – 46, Izmail – 40, Cahul – 22, Soroca – 14, Reni – 13, Bolgrad – 11, Chilia-Nouă – 8, Orhei – 4, Comrat – 4, Hotin – 3 și Vâlcov – 1.¹³

Viața urbană a armenilor a presupus și un grad mai înalt de alfabetizare. Datorită în primul rând ocupației lor principale – comerțului, armenii aveau nevoie de cunoștințe de scris. Ei își țineau socotelile în limba armeană, ulterior înlocuită cu rusa și mai puțin româna¹⁴, activități economice complicate care necesitau și bune cunoștințe de contabilitate. Fiind oameni „umblați”, care cunoșteau nu doar spațiul dintre Prut și Nistru, dar și teritoriile limitrofe și pe cele mai îndepărtate, armenii, de obicei, cunoșteau mai multe limbi: rusa și româna (aproape obligatoriu până la mijlocul secolului al XIX-lea, când este scoasă de pe eșichier de limba rusă¹⁵), uneori și turca; nu era rar numărul marilor negustori armeni care vorbeau trei-patru limbi. Conform datelor statistice țariste, putem afirma că gradul lor de alfabetizare era printre cele mai ridicate în Basarabia secolului al XIX-lea. În 1897, din populația totală a Basarabiei, doar 15,6% erau știutori de carte; o situație mai bună, precum era de așteptat, exista în mediul urban, unde numărul acestora alcătuia 32,8% (42,8% din totalul populației urbane masculine și 22,3% din cel al populației feminine).¹⁶ Totuși, această valoare s-a dovedit a fi inferioară celei înregistrate în cadrul Imperiului (45,3%).¹⁷

Indicele cel mai înalt al știutorilor de carte a fost înregistrat în Chișinău. Dintre grupurile etnice ale Basarabiei, cei mai instruiți erau germanii, urmați de greci, polonezi, armeni, ruși și evrei. O puternică știință de carte domina în mediul feminin: al germanelor, polonezelor, urmat de grecoace și armence, ponderea acestor știutoare de carte nefiind cu mult mai mică decât cea a sexului masculin al grupurilor etnice respective.

¹³ *Ibidem*, p. XLI.

¹⁴ Conform aceluiași recensământ, din cei 1.509 armeni din Basarabia, doar 448 cunoșteau armeană, restul fiind rusificați. Vezi: *Ibidem*, p. XXIX.

¹⁵ Pe parcursul dominației țariste, în mediul urban din Basarabia s-au produs mutații etno-lingvistice ca urmare a rusificării efectuate prin intermediul școlii și al structurii administrative. Pe măsură ce rusificarea se extindea asupra sistemului de învățământ, către 1867, când nu a mai rămas nicio școală moldovenească în regiune, limba română a dispărut și din administrație. Vezi: Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, 1923, pp. 126, 131, 150-158, 172-175; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ediția a III-a, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1923, p. 373. Totodată, cu cât reprezentanții altor etnii înaintau pe linie socială, cu atât mai mult erau supuși rusificării. Vezi: Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁶ *Первая всеобщая перепись...*, с. 1, 13.

¹⁷ А.Г. Рашин, *Население России за 100 лет*, Москва, Госстатиздат, 1956, с. 297.

Gradul de instruire a grupurilor etnice din orașele Basarabiei conform recensământului din 1897

Grup etnic	În total		Instruiți în rusă				Instruiți în altă limbă			
	Sex masc.	Sex fem.	Sex masc.	%	Sex fem.	%	Sex masc.	%	Sex fem.	%
Evrei	53 652	55 413	19 287	35,9	10 209	18,4	7 278	13,5	3 656	6,6
Ruși	38 089	33 532	14 977	39,3	7 272	21,7	-	-	-	-
Ucraineni	23 953	22 261	6 057	25,3	1 205	5,4	-	-	-	-
Moldoveni	20 980	20 569	3 833	18,3	1 217	5,9	162	0,8	67	0,3
Bulgari	5 870	5 701	2 598	44,2	856	15,0	25	0,4	8	0,1
Polonezi	4 330	1 824	1 675	38,7	771	42,3	429	9,9	150	8,2
Germani	1 381	719	636	46,0	326	45,3	281	20,3	116	16,1
Greci	812	623	352	43,3	255	40,9	151	18,6	49	7,8
Armeni	617	676	259	47,8	194	28,7	28	4,5	32	4,7
Țigani	243	203	7	2,9	5	2,5	-	-	-	-
Belaruși	202	140	89	44,0	25	17,8	-	-	-	-

Grup etnic	În total știutori de carte					Persoane cu studii medii și superioare				%
	Ambele sexe	Sex masc.	%	Sex fem.	%	Sex masc.	%	Sex fem.	%	
Evrei	41 579	27 063	50,4	14 516	26,2	498	0,9	651	1,2	38,1
Ruși	28 462	18 503	48,6	9 959	29,7	3 526	9,3	2 687	8,0	39,7
Ucraineni	7 577	6 252	26,1	1 325	5,9	195	0,8	120	0,5	16,4
Moldoveni	6 733	4 773	22,7	1 960	9,5	778	3,7	676	3,3	16,2
Bulgari	4 304	2 949	50,2	1 355	23,8	326	5,5	491	8,6	7,2
Polonezi	3 638	2 507	57,9	1 131	62,0	403	9,3	210	11,5	59,1
Germani	1 583	1 041	75,4	542	75,4	124	9,0	100	13,9	75,4
Greci	956	594	73,1	362	58,1	91	11,2	58	9,3	66,6
Armeni	665	384	62,2	281	41,6	61	9,9	55	8,1	51,4
Belaruși	122	95	47,0	27	19,3	6	2,9	2	1,4	5,7
Țigani	12	7	2,9	5	2,4	-	-	-	-	2,7

Sursa: *Первая всеобщая перепись...*, с. 97.

Deși procentul mediu al știutorilor de carte din orașe întrecea de două ori același indiciu pentru Basarabia în ansamblu, el totuși era redus, din cauza organizării slabe a învățământului public, procesul instructiv decurgând, în mod obligatoriu, doar în limba rusă, ceea ce crea minorităților naționale dificultăți în calea obținerii studiilor.¹⁸

Necesitatea școlarizării în sistemul țarist devine acută atunci când intervin schimbările legate de dezvoltarea comerțului intern și extern, de începutul formării pieței unice ruse, ceea ce necesita în permanență funcționari învățați, care să aibă o gamă largă

¹⁸ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 149.

de cunoștințe¹⁹; prin aceasta se și explica tendința armenilor de a fi instruiți și de a-și trimite copiii la școală, chiar cu prețul de a „vorbi și gândi rusește”²⁰. Nu știm exact dacă armenii au dispus de vreo școală națională în Basarabia țaristă, putem doar presupune că instruirea copiilor în limba armeană era organizată pe lângă bisericile armenesti, unele familii de armeni mai înstăriți, probabil, ar fi putut recurge și la serviciile profesorilor ambulanți sau la instruirea copiilor în limba română (până la mijlocul secolului al XIX-lea) și limba rusă²¹ în școlile statului (subordonate Ministerului Instrucțiunii Publice din Peterburg), eparhiale (subordonate arhiepiscopului din Chișinău) și școlile zemstvelor (subordonate conducerii acestora). Unicii care au putut să-și deschidă școli naționale în Basarabia în perioada țaristă au fost germanii.²²

Principiul formării învățământului primar în Imperiul țarist pentru toate stările sociale și confesiunile religioase a fost confirmat abia la 19 noiembrie 1864, prin „Regulamentul liceelor”. Însă, reieșind din faptul că taxa de studii era mare, în licee puteau învăța doar copiii din familii înstărite²³, printre care se aflau și copii de sorginte armeană.

Către anul 1871, în Basarabia existau doar un singur liceu pentru băieți (deschis în 1833) și unul pentru fete (deschis în 1864), ambele cu reședința la Chișinău.²⁴ Ulterior, între 1872 și 1881, au mai fost deschise cinci licee în patru orașe județene – Akkerman (1872), Bender (1876), Bolgrad (1880) și Ismail (1880), iar către 1890, în Basarabia erau deja trei licee pentru băieți și opt licee pentru fete.²⁵

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în sfera învățământului mediu se constată implicarea persoanelor particulare în deschiderea unor licee și gimnazii private pentru fete și băieți. Din 11 școli deschise în perioada 1903-1907, cinci au luat ființă grație eforturilor persoanelor particulare²⁶, iar în anii 1910-1915, în Basarabia au mai fost deschise încă două școli medii private. În 1913, în aceste instituții de învățământ își făceau studiile 6.838 de elevi, dintre care 6.144 (90%) erau copiii nobililor, funcționarilor, clerului și a negustorilor.²⁷

În anul deschiderii primului liceu de fete (1864) – considerat, ulterior, drept unul dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ²⁸ – contingentul lui atingea 185 de eleve, dintre care 128 (69,2 %) erau fiice de dvoreni, 32 (17,3%) erau fiice de negustori, 15 (8,1%) – fiice de mici-burghezi, 10 (5,4%) – alte categorii.²⁹ După aspectul etnic, de exemplu, în acest liceu, la 1869, își făceau studiile 85 de rusoaice, 26 de moldovence, 18 poloneze, 18

¹⁹ Tatiana Chicaroș, *Evoluția învățământului liceal din Basarabia sub dominația țaristă (1833-1917)*, în „Tyragetia”, Chișinău, vol. II (XVII), 2008, nr. 2, p. 276.

²⁰ Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, Санкт-Петербург, 1884, с. 17.

²¹ *** *Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice. Înfrățiri românești*, Chișinău, 1942, p. 26.

²² Valentina Chirtoagă, *Unele considerații privind evoluția culturii în localitățile etnicilor germani din Basarabia în sec. XIX- înc. sec. XX*, în „Revista de etnologie și culturologie”, Chișinău, 2008, vol. IV, p. 96.

²³ Р. Орбинский, *Ук. соч.*, с. 17.

²⁴ Tatiana Chicaroș, *loc. cit.*, p. 277.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ О. Андрус, *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской СССР первой половины XX века*, Кишинев, 1952, с. 44.

²⁷ Tatiana Chicaroș, *loc. cit.*, p. 277.

²⁸ *Ibidem*, p. 279.

²⁹ О. Андрус, *Ук. соч.*, с. 60.

evreice, 15 grecoalice, 10 bulgăroaice și 3 armenice.³⁰ În liceele pentru băieți era înregistrată aceeași situație. Această stare de lucruri s-a menținut și la sfârșitul secolului al XIX-lea.

După evenimentele derulate în Rusia și căderea autocrației, pe 27 februarie (12 martie) 1917, prăbușirea sistemului de învățământ practicat de regimul țarist a fost inevitabilă. Împrejurările propice realizării mișcării de emancipare națională a românilor dintre Prut și Nistru și constituirii organului suprem ținutal – Sfatului Țării (27 octombrie 1917-27 noiembrie 1918)³¹ au determinat demararea procesului naționalizării învățământului în Basarabia.³² În acest proces, deși într-un mod reticent și ostil, s-au inclus și reprezentanții minorităților naționale.³³

Comunitatea armeană din Basarabia s-a revigorat sub influența luptelor de pe frontul român în contextul Primului Război Mondial, în urma formării comitetelor militare basarabene drept elemente ale luptei de eliberare națională.³⁴ Astfel, în perioada când la Chișinău a fost creat Comitetul Militar Central Moldovenesc, a fost organizat și un Comitet Național al Armenilor din Basarabia (decembrie 1917) – NaCoBa, care a format apoi un detașament militar de voluntari.³⁵ Ulterior, Comitetul Național al Armenilor din Basarabia, la propunerea președintelui zemstvei județului Orhei, Vladimir Herța, l-a înaintat pe Petre Bajbeu-Melikov drept reprezentant al armenilor din Basarabia în Sfatul Țării. La inițiativa aceluiași Comitet a fost înființat la Chișinău un liceu armenesc particular.³⁶

Naționalizarea învățământului primar din Basarabia a demarat în condițiile libertăților democratice oferite de evenimentele Primului Război Mondial și prăbușirii sistemului țarist, iar după unirea Basarabiei cu România, acest proces s-a generalizat și s-a desăvârșit, autoritățile românești, inspirate de respectul față de limba și cultura minorităților naționale, instituind condiții de existență și pentru acestea. În afară de obligativitatea însușirii și cultivării limbii române ca instrument comun de înțelegere între toți cetățenii, autoritățile românești au lăsat tuturilor minorităților întreaga libertate de organizare a învățământului propriu, cât și dreptul de a-și folosi limba maternă, în limite compatibile cu viața unui stat organizat.

Întreaga legislație referitoare la învățământul din Basarabia a fost în deplină concordanță cu dispozițiile *Tratatului pentru protecția minorităților*, semnat de România cu Puterile Aliate la 9 decembrie 1919 care, în art. 10, stipula că:

În materie de învățământ public, guvernul român va acorda în orașele și județele unde locuiește o populație considerabilă de supuși români de altă limbă decât cea română, înlesniri potrivite spre a asigura ca în școlile primare instrucțiunea să fie dată în limba lor proprie copiilor acestor supuși străini. Această stipulație nu va împiedica guvernul român de a face obligatoriu învățământul limbii române în zisele școli³⁷.

³⁰ Lucia Argint, *Pagini din istoria gimnaziului nr. 1 de fete din Chișinău*, în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură”, Chișinău-București, 2006, nr. 3-4, p. 125.

³¹ Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării Intinerar*, Chișinău, Civitas, 1998.

³² Ion Negrei, *Naționalizarea învățământului în Basarabia în anul 1917*, în „Transilvania”, 2008, nr. 3-4, pp. 68-73.

³³ *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917)*, în „Cugetul”, 1992, nr. 4, pp. 46-57; 1993, nr. 1, pp. 44-52.

³⁴ Vitalie N. Ciobanu, *Militari basarabeni, 1917-1918. Studiu și documente*, Chișinău, 2010, pp. 41-51.

³⁵ *Ibidem*, p. 52.

³⁶ Sergiu Selian, *Schiță istorică a comunității armenice din România*, ediția a II-a, București, 1999, p. 38.

³⁷ Constantin Dașcovici, *Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922, pp.175-177.

Dispozițiile Tratatului au intrat în vigoare la 4 septembrie 1920, ca ulterior, la 29 martie 1923, prevederile lui de bază să fie incluse și în Constituția României din 1923, în care era fixat:

Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi (art. 5)³⁸.

În conformitate cu declarațiile oficiale pentru anul de învățământ 1919-1920 în Basarabia, din cele 1.787 de școli primare în 1.331 de școli instruirea urma să aibă loc în limba română, în ucraineană - 202, în rusă - 89, în bulgară - 65, în germană - 50, în „evreiască” - 45, în poloneză - 4 și în armeană - 1.³⁹

În anul 1920-1921, în Basarabia, în realitate funcționau 1.747 de școli, dintre care 1.233 erau românești, 200 - ucrainene, 120 - rusești, 78 - bulgare, 73 - germane, 38 - evreiești, 3 - polone, 2 de altele (presupunem că e vorba și de o școală armeană). În anul de învățământ 1923-1924, în Basarabia funcționau deja 2.041 de școli primare, numărul învățătorilor a crescut de la 2.746 în anul 1920-1921 la 3.927 în 1923-1924, precum și numărul elevilor înscriși, de la 136.172 la 203.627, reprezentând un procent de 46% din numărul total al copiilor cu vârsta de 7-13 ani.⁴⁰

Evoluția instruirii după ascensiunea numărului de școli, profesori, elevi.

Anul școlar	Număr de școli	Număr de învățători	Număr de școlari
1920-1921	1.747	2.746	136.172
1938-1939	2.718	7.581	346.747

Sursa: Alexandru V. Boldur, *Basarabia românească*, București, Tipografia Carpați, 1943, p. 141.

Conform raportului prezentat Ligii Națiunilor în septembrie 1923, guvernul României declara, în contextul obligațiilor internaționale acceptate, că statul român a cheltuit până la 100 milioane de lei din bugetul de stat pentru ajutorarea școlilor minorităților naționale, în realitate însă, pentru unele școli rusești și evreiești din Basarabia aceste obligațiuni nu au fost realizate.⁴¹

Legile care au uniformizat învățământul românesc au fost cele privind învățământul primar, secundar și particular din 1924, 1925 și 1928. Scopul principal al acestora a fost unificarea instituțiilor de învățământ ce avuseseră o evoluție diferită din noile și vechile provincii și crearea unui sistem de învățământ unic, uniform și centralizat. Una din primele măsuri centralizatoare, luate de ministrul Instrucțiunii Publice C. Angelescu (ministru din partea Partidului Național Liberal), a vizat desființarea, în 1923,

³⁸ Constituția din 29 martie 1923, în *Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente*, coord. Ioan Scurtu, București, s.a., p. 58.

³⁹ Алла Скворцова, *Ук. соч.*, c. 99.

⁴⁰ Ion Agrigroaiei, Gheorghe Iacob, Ovidiu-Ștefan Buruiiană, *Politică și cultură în România interbelică*, p. 36. Vezi <http://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2012/12/Politica-si-cultura-in-Romania-interbelica.pdf> (accesat pe 04.06.2013).

⁴¹ Алла Скворцова, *Ук. соч.*, c. 91.

a Direcțiilor de învățământ din Bucovina, Transilvania și Basarabia, care funcționau ca niște ministere regionale.⁴²

Legea pentru învățământul primar din 1924 prevedea omogenizarea sistemelor de învățământ din provinciile românești, a legislației școlare, programelor de studii, formarea unei culturi generale și practice specific regionale. Conform acestei legi, școala primară prevedea șapte clase. După absolvirea primelor patru clase, doritorii puteau să-și continue studiile în clasele secundare. Prin Legea din 1924 se introducea programa unitară pentru toate școlile publice și particulare, cu unele schimbări specifice regiunii economice.⁴³ Legea învățământului primar stipula că, în localitățile cu populație neromânească, Ministerul Instrucțiunii va crea școli primare cu predare în limba minorității existente, iar școlile primare particulare existente vor fi proporțional finanțate. Măsurile corespunzătoare erau prevăzute și în cazul pregătirii profesorilor pentru aceste școli.⁴⁴ Lucrurile s-au derulat însă tocmai invers în cazul unor școli pentru minoritățile rusă și evreiască, care au fost închise.⁴⁵

Legea învățământului particular din 1925 viza în principal școlile minorităților, deși toate școlile cu predare în alte limbi decât româna cădeau sub incidența ei.⁴⁶ Prin această lege, minoritățile naționale își puteau constitui școli proprii, cu aprobarea Ministrului Instrucțiunii; limba de predare era stabilită de susținătorii școlii respective⁴⁷, cu precizarea că istoria românilor și geografia României se vor preda în limba română⁴⁸. Unica diferență dintre programa școlilor publice și a celor private consta în faptul că limba română, ca obiect de studiu, dar și ca limbă de predare a disciplinelor *Istoria românilor* și *Geografia României*, în cele publice era introdusă din clasa I-a, iar în cele private, din clasa a III-a.⁴⁹

Ultima lege, din 1928, privind școlile secundare a redus durata de școlarizare în școli secundare de la opt la șapte ani, a înlocuit cele trei variante de liceu cu una singură și a limitat numărul elevilor în clasele de gimnaziu și de liceu.⁵⁰

În ansamblu, legile acordau atenție predării limbii române, istoriei și geografiei României, cunoștințelor civice în școlile neromânești, precum și învățământului în alte limbi decât limba oficială, preocuparea fiind concurența în regiune cu limba dominantă din trecut⁵¹, cum era rusa în Basarabia.

În conformitate cu ultimele studii, se vehiculează ideea că politica statului român, în realitate, a fost direcționată spre lichidarea sistemului de învățământ pentru minoritățile naționale.⁵² Într-adevăr, nu excludem faptul că statul român unitar ar fi comis unele incorectitudini la adresa minorităților naționale, cu toate acestea însă credem

⁴² Valentina Chirtoagă, *Învățământul ...*, p. 35.

⁴³ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁴ Ion Mateiu, *Doctrina de stat a problemei minoritare*, București, 1929, p. 27.

⁴⁵ Алла Скворцова, *Ук. соч.*, c. 90.

⁴⁶ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁷ Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Iacob, Ovidiu-Ștefan Buruiană, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁸ *Minoritățile naționale din România 1925-1931*, București, 1996, p. 8.

⁴⁹ Valentina Chirtoagă, *Învățământul...*, p. 35.

⁵⁰ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 58.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Алла Скворцова, *Ук. соч.*, c. 99.

că inițiativa de a oferi deschiderea școlilor în limba maternă fiecărei minorități, cheltuielile fiind suportate de stat, în contextul incertitudinii la frontiera de est a României⁵³, a constituit puțin zis un act democratic, rata analfabetizării fiind simțitor redusă, reieșind din faptul că, la sfârșitul perioadei de dezvoltare a Basarabiei în cadrul României întregite, cota bărbaților știutori de carte a ajuns la 47%, iar a femeilor – la 25%. De la sine vorbesc și succesele în învățământul secundar, în provincie funcționând 35 de licee teoretice, 14 licee profesionale (industriale și comerciale), 32 de gimnazii teoretice și 13 profesionale, 6 școli normale, 2 seminare teologice, 17 școli profesionale.⁵⁴ Totodată, în Basarabia funcționau două școli particulare speciale, 45 grădinițe de copii particulare, 39 școli particulare cu programul statului (4.500 elevi), nouă școli primare cu program propriu (1.640 elevi), o școală medie particulară (168 elevi) și nouă licee particulare de băieți (598 elevi), șapte licee particulare mixte (451 elevi), opt licee particulare de fete (553 eleve) – școli deschise la inițiativa reprezentanților minorităților naționale. Numai în Chișinău, către 1940, funcționau 50 de școli primare, inclusiv 17 școli mixte, 13 școli de fete, 14 școli de băieți, șase școli evreiești, 11 licee și 3 gimnazii⁵⁵.

Cu toate că nu ne propunem să formulăm concluzii definitive asupra subiectului, atâta timp cât nu avem toate elementele pentru evaluarea corectă a situației, totuși o concluzie sumară este necesară. Astfel, în Basarabia țaristă doar o singură comunitate etnică – germană – a avut parte de școli proprii, prin intermediul cărora a fost asigurată prezervarea specificului național. Celelalte comunități însă, printre care și cea armeană, au fost supuse, cu precădere de la mijlocul secolului al XIX-lea, tendințelor de rusificare, efectuată prin intermediul sistemului de școli guberniale din regiune. Abia la începutul secolului XX, în urma primei deflagrații mondiale, revoluției ruse dar și a impactului mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni, grupurile minoritare au putut să-și deschidă școli particulare, armenii dispunând de o școală națională la Chișinău. Deja în perioada administrației românești, deși cu manifestarea unei serii de greutăți materiale, care nu au permis transpunerea în practică a tuturor dispozițiilor legislative privind organizarea învățământului minorităților din varii motive, măsurile adoptate de statul român, între anii 1918 și 1928, au determinat evoluția învățământului pentru minorități și chiar au sporit apariția rețelei de școli minoritare în Basarabia, care ulterior, în perioada sovietică, au fost închise.

⁵³ Vezi Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Prut Internațional, 2004.

⁵⁴ Maria Tetiuhin, *loc. cit.*, p. 7.

⁵⁵ Nicolae Surugiu, *Dezvoltarea învățământului public în Basarabia în perioada interbelică (1918-1940)*. Vezi <http://astra.iasi.roedu.net/texte/nr41invatamantulInterbelic.htm>